

Carl Erik Kühl

LIVSFORSTÅELSE OG LIVSSYN

(1983)

1. Sigtet og udgangspunktet.

I det følgende drejer det sig om at nå frem til en bestemmelse af, hvad et *livssyn* er for noget. Som hjælp for tanken indfører vi begrebet *livsforståelse*. Livssyn og livsforståelse er ikke det samme. Livsforståelsen er mere grundlæggende end livssynet. Ethvert seriøst forsøg på at udvikle et livssyn - ethvert forsøg på at udvikle et livssyn, der gør en forskel i livet og for livet - må grunde i livsforståelsen. Derfor begynder vi også med livsforståelsen.

Livsforståelsen er selvsagt en forståelse af livet, en forståelse, der har livet som genstand, som objekt. Og som sådan går det an at dele selve ordet 'livsforståelse' op i to bestanddele, 'liv' og 'forståelse'. Den fulde afklaring af livsforståelsens natur når vi næppe ved at studere de to bestanddele hver for sig. Men vi kan sætte an dér.

2. Livet.

Det *liv*, der er tale om, når talen er om livsforståelse (og livssyn), er ikke et teknisk eller videnskabeligt begreb. Det er eksempelvis ikke et biologisk begreb, selv om ordet 'biologi' netop betyder "læren om liv" eller "læren om det levende". Det liv, der er tale om, er det liv, vi plejer at kalde *tilværelsen* eller slet og ret *livet*.¹ En tredje betegnelse for det samme er det mere fagfilosofiske udtryk *eksistensen*.

3. Forståelsen og forståelsens tre momenter.

Den *forståelse*, der er tale om, når talen er om livsforståelse (og om al anden forståelse), har tre sider, tre momenter. (1) Forståelsen har en genstand, et *objekt*: Der er *noget*, forståelsen er en forståelse af. Det kan, som i vor sammenhæng, være livet, tilværelsen, eksistensen. Men det kan også være alt mulig andet: En problemstilling, et medmenneske, en handling, et fag, et kunstværk, et sprog, en situation, et tegn. (2) Forståelsen har også et *subjekt*: Der er *nogen*, der "*har*" forståelsen, *nogen* der forstår. Bemærk at vi siger "nogen", ikke "noget". Forståelsens subjekt er åbenbart en person. (3) Et subjekt og et objekt kan imidlertid forbindes med hinanden på adskillige måder. Når vi siger, at Peter elsker Anna, at ministeren maler villaen, at back'en sparker til bolden etc., så har vi også at gøre med forskellige forbindelser af subjekt og objekt. Der er jo netop forskel

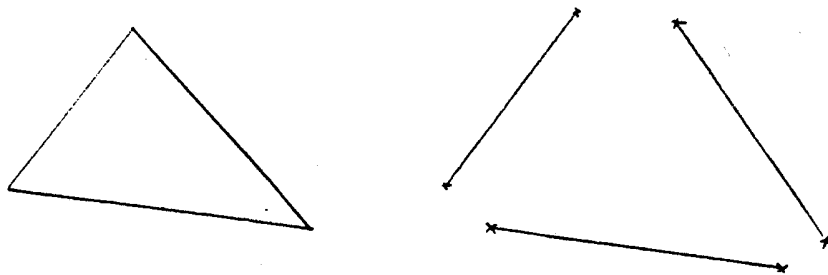
¹ Tænk på forbindelser som "at leve et rigt liv", "at møde store skuffelser i livet", "at finde (eller ikke finde) mening i livet", etc.

på at elske, male, sparke til - og forstå. Det særlige ved forbindelsen af subjekt og objekt, som gør subjektet til et forstående subjekt og objektet til objekt for forståelse, vil vi kalde forståelsens *akt* (fig. 1):

den forstående → forstår det → det forståede
= forståelsens subjekt → forståelsens akt → forståelsens objekt

Figur 1

De tre momenter har det som de tre sider i en trekant. Du kan godt *pege* dem ud hver for sig. Men du kan ikke *skille* dem ud hver for sig. Da er trekanten ikke længere en trekant. Og da er den enkelte side heller ikke længere en side i en trekant, den er blot et linjestykke (fig.2):

Figur 2

4. Sprogbruger og sprogforsker. Et eksempel.

Forståelsens *akt* kender vi i flere varianter, dvs. der er flere *måder* at forstå noget på. Eksempelvis skal vi sammenligne sprogbrugerens og sprogforskerens forståelse af sproget.

Sprogbrugerens bruger sproget i dagliglivet. Han producerer grammatisk velformede sætninger. Og han gør det på rette plads, til rette tid. Han *gør* noget med sproget: spørger, svarer, lover, befaler, hilser, beder etc. Og hvis det ikke lykkes for ham, eller hvis han direkte misbruger sproget, så hører det med til hans kompetence som sprogbruger, at han i princippet kan forstå, at det er gået galt. Hver dag producerer han sætninger, han ikke har produceret før. Hver dag gør han ting med sproget, han ikke har gjort før. Det er en utrolig kompliceret affære. Er sprogbrugerens da et omvarende leksikon i 100, 1.000 eller måske snarere 10.000 bind omfattende alle mulige grammatisk velformede sætninger, alle mulige udsagn, alle mulige ting, som kan gøres i alle mulige situationer med sproget? Selvfølgelig ikke. (Hvordan skulle han for øvrigt *slå op* i et sådant leksikon?) Sprogbrugerens kan en række elementære *ord*, et forholdsvis begrænset antal for øvrigt, nogle få tusinder. Og så kan han en række, et *system*, af *regler*: regler for dannelse og bøjning af ord, regler for sammenstillinger af ord i sætninger, regler for praktisk brug af sproget i praktiske situationer, etc. Sådanne regelsystemer er komplicerede nok, og man må bare undre sig over, at et normalt begavet barn i seks-årsalderen i alt væsentligt er en kompetent sprogbruger. Sprogbrugerens har ikke lært sig sprogets regler, ved at nogen har formuleret dem for ham (sådan som når man f.eks. lærer at spille skak). Hans forståelse af reglerne er *uformuleret*. Den kompetente sprogbruger er normalt ude af stand til at formulere reglerne for sprogets brug. Han følger bare reglerne, uden

tanke for reglerne - ja, uden tanke for, *at* der er regler at følge. Alligevel må vi sige, at netop sprogbrugeren er den, der par excellence *forstår*, hvad sprog er, forstår sproget og sprogets regler.

Også sprogforskeren kan beskæftige sig med sprogets regler. Han kan søge at komme til forståelse af regelsættets natur og opbygning. Hans forståelse kommer typisk til udtryk ved at han *formulerer* reglerne. Han *formulerer* hermed en forståelse, som sprogbrugeren allerede *praktiserer*. Hvis sprogforskerens formulerede forståelse af reglerne afviger fra sprogbrugerenes praktiske forståelse af reglerne, er det sprogforskeren, der tager fejl. Sprogbrugeren og sprogforskerens forståelse kan altså være en forståelse *af* det samme, de kan have samme *objekt*² for forståelsen. I vort eksempel er objektet sprogets regelsæt. *Subjektet* kan også være det samme, for så vidt sprogforskeren principielt selv er sprogbruger, og for så vidt det enkeltprog han studerer (*hvis* det da er enkeltprog - dansk, engelsk, swahili - han studerer), kan være hans eget modersmål, det sprog han bruger i dagliglivet og måske også i sin videnskab. At udforske sproget og at bruge det er ikke det samme. Men sprogforskeren og sprogbrugeren kan godt være en og samme person. Deres forståelse *af* objektet, sprogets regelsæt, kan i den forstand siges at have et og samme subjekt.

Men da må forskellen mellem - sprogbrugeren og sprogforskerens forståelse siges at ligge i *måden*, de to forstår på, altså i det vi har kaldt forståelsens *akt*.

5. Den levede forståelse.

Sproget hører med til det at være menneske. Vor tilværelse er nødvendigvis en tilværelse som sproglige væsener, som sprogbrugere. Tænk sproget væk fra et menneske, og du har måske en levende organisme tilbage, måske et menneske i biologisk forstand, men ikke en mennesketilværelse. Sproget hører uophørligt med til vor tilværelse, og det hvad enten vi taler eller tier. (En sten, et redskab eller et dyr kan ikke tie). En nøjere bestemmelse af sprogets grundliggende betydning for det at være menneske falder uden for vort sigte. Vi skal i en anden retning: Lige som vort liv nødvendigvis er et liv som sprogbrugere, så er sprogbrugerenes nødvendige forståelse af sproget nødvendigvis bygget ind i vort liv. Sprogbrugerenes forståelse af sproget er en *levet forståelse*.

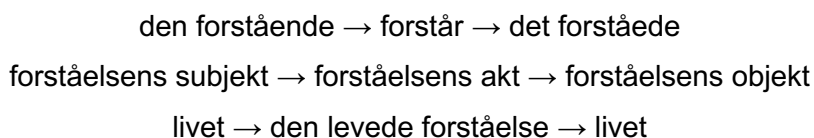
6. Den levede forståelse af livet.

Sproget er imidlertid ikke det eneste mulige objekt for en levet forståelse. Det helt afgørende for os er, at livet selv kan være det. Lige som vi har, og må have, en forståelse af sproget, før vi går ind til den første lektion i grammatik, således har vi også en forståelse af livet, før nogen første gang kan fortælle os noget om livets vilkår, om livets mening, om hvordan vi bør leve livet. Og lige som vi i det daglige praktiserer - dvs. lever - sprogforståelsen med tanken og opmærksomheden vendt mod snart sagt alt andet end sproget selv og sprogets natur og opbygning, således lever vi uophørligt i en forståelse af tilværelsen som sådan, selv om det for det meste er den nære, praktisk afgrænsede situation, vi skænker vor opmærksomhed. Lige som sprogbrugeren bruger sproget i en fundamental, uformuleret, levet forståelse af sproget, således lever ethvert menneske i en fundamental, uformuleret, levet forståelse af livet, en forståelse som går forud for ethvert forsøg på at artikulere,

² Betegnelsen 'objekt' er til dels uheldig og kan bare forsvares som den bedst mulige forhåndenværende: Med et "objekt" eller en "genstand" mener filosofferne ofte det, som tanken er henvendt på, dét som opmærksomheden er rettet imod. Men typisk set er sprogbrugeren jo netop *ikke* optaget af sproget. Hans forståelse af sproget løfter hans opmærksomme forbi sproget og ind i situationen. Sprogbrugerenes forståelse af sproget er utematisk. Når vi alligevel betegner sproget som *objekt* for sprogbrugerenes forståelse, mener vi absolut ikke mere, end at sproget er det, som hans forståelse er en forståelse *af*.

gøre rede for eller leve op til et livssyn eller en livsanskuelse.

Den livsforståelse, vi her har at gøre med, kan nu bestemmes ved sine tre momenter. Livsforståelsens *objekt* er livet selv. Livsforståelsen er en forståelse *af* livet, tilværelsen, eksistensen. Livsforståelsens *akt* er også livet selv. Livsforståelsen er en *levet* forståelse, en forståelse vi udfolder, for så vidt vi er til. Men også livsforståelsens *subjekt* er livet selv. Jeg *er* mit liv, og den levede forståelse af livet udfolder jeg netop, for så vidt jeg er til. Livsforståelsen kan altså defineres som *livets levede forståelse af livet* (se fig. 3).

Figur 3

7. Den konkrete livsforståelse.

Før vi slipper analogien mellem sprogforståelse og livsforståelse, er der endnu et forhold at fremhæve. Sprogbrugerens forståelse af sproget kan i princippet bestemmes på to niveauer. Grundliggende forstår han sproget *overhovedet*, han forstår sig selv som sprogligt væsen blandt andre, han forstår tilværelsen som en sproglig tilværelse. Denne forståelse er fælles for alle mennesker, den er givet med det overhovedet at være til. Men det grundliggende er ingenting, hvis der ikke er noget, der hviler på grunden. Og således er sprogbrugerens levede forståelse af sproget heller aldrig "bare" en forståelse af sproget overhovedet. Der har aldrig levet en sprogbruger, som bare forstod sig på det sproglige i al almindelighed. Sprogbrugereren lever altid i forståelsen af et *bestemt* sprog, han tilhører altid et *bestemt* sprogligt fællesskab, en bestemt sprogkultur om man vil. Vi taler ikke alle det samme bestemte sprog, men vi taler alle bestemte sprog. For så vidt er det misvisende at kalde det første niveau - forståelsen af sproget *overhovedet* - for det grundliggende. Vi lærer nemlig bare sproget overhovedet og bliver bare sproglige væsener, i og med vi lærer bestemte sprog. Og vi udfolder bare vor forståelse af sproget overhovedet, for så vidt vi tager del i bestemte sproglige fællesskaber. Vor forståelse af sproget overhovedet tager som sådan altid *retning*. Sproget overhovedet forstår vi altid i det *bestemte* sprogs perspektiv.

Omtrent på samme måde forholder det sig med livsforståelsen. Grundliggende har vi alle, for så vidt vi *overhovedet* er til, en forståelse af, hvad det *overhovedet* vil sige at være til. Vi forstår vort eget liv som ét liv. Vi ser det afgrænset ved døden og forstår det at være til gennem modsætningen til det *ikke* at være til. Som sådan forstår vi i grunden ikke tilværelsen som nødvendighed, men som mulighed. Og som sådan bliver livet ikke bare det at være i live, men noget vi er henvist til at forvalte. Vi lever *selv* livet og forstår det nødvendigvis sådan. Samtidig er livet noget, vi er fælles om. Det kan der siges meget mere om. Det vigtige i denne sammenhæng er imidlertid, at en levet forståelse af livet overhovedet - af det overhovedet at være til - bare er mulig som grundlag for en levet forståelse af et *bestemt* liv, dette liv, mit liv. Vi lever altid et bestemt sted, i en bestemt historisk og kulturel sammenhæng, under bestemte kår, etc. Vore muligheder for at skifte sted, for at forme historien, ændre kårene kan være større eller mindre. Men enhver forandring - stor eller lille - er dog en *bestemt* forandring: fra et bestemt sted til et andet, fra en bestemt historisk situation til en anden, fra bestemte kår til andre. Vi lever selvsagt ikke alle det samme bestemte liv. Men vi lever alle et bestemt liv, mit liv, dit liv. Og vi er aldrig "bare" fælles om livet i almindelighed. Vi er fælles om livet, således som vi konkret kender det, således som vi konkret forstår det i sine kår og muligheder. Vi udfolder bare vor forståelse af livet *overhovedet*, for så vidt vi lever det *konkrete* liv. Vor forståelse af tilværelsen overhovedet tager altid *retning*. Tilværelsen overhovedet forstår vi

altid i det *konkrete* livs perspektiv. Den levede forståelse af livet er en *tolkning* af livet. Den *angår* livet, den sætter sig igennem i *måden*, vi lever livet på.

8. Livsforståelsens udtryk.

Hvis jeg ønsker at skaffe mig indsigt i bestemte folks livsforståelse, er det ikke sikkert, jeg skal gå hen og spørge dem ad. Selv om de gerne vil svare, er det ikke sikkert, de kan. Selv om de prøver at give et oprigtigt svar, er det ikke sikkert, det også er sandt. Det afhænger så at sige af, hvor godt de kender sig selv, og hvor godt de kan formulere dette kendskab. Den levede forståelse af livet er jo grundlæggende uformuleret, uudsagt. Det rette sted at skaffe sig indsigt i folks livsforståelse - og prøvestedet for ethvert udsagn herom - er slet og ret det liv, de lever. "Således som individerne udtrykker deres liv, således er de." Det siger Karl Marx i "Den tyske Ideologi".³ Og vi kunne tilføje: Således som folk udtrykker deres liv, og således som de er, således udtrykker de også deres livsforståelse. Livets udtryk er også livsforståelsens udtryk.

Betragter vi livsudfoldelsen tilstrækkelig detaljeret, tilstrækkelig dybt, i tilstrækkelig stor sammenhæng, finder vi næppe nogen menneskelig virksomhed eller frembringelse så "triviel", at den ikke må gælde som udtryk for en livsforståelse. (Ja, det er til og med et spørgsmål, om ikke allerede trivialiteten og anonymiteten selv kan udtrykke en - individuel eller kollektiv - livsforståelse). Dagliglivet foregår så at sige en dag ad gangen, men dagen er immervæk en dag *i livet*.

Dagliglivet drejer sig om dagen og vejen, vejen fra dag til dag. Livsforståelsen kommer til udtryk, men kun som det mere eller mindre tildækkede grundlag for en forståelse af den nære livssituation. I kultursamfundet - og ethvert samfund vi kender eller kan forestille os er et kultursamfund - er der imidlertid visse virksomheder og frembringelser, der har forrang som udtryk for livsforståelse derved at de tematisk forholder sig til livet som helhed. Livet udtrykker sig her med helheden for øje. Ornament, historier, kunst, ritualer etc. er eksempler på (vor egen kulturs) begreber om sådanne udtryk. De er i og for sig ikke vigtigere i livet eller for livet end hverdagens rutinehandlinger eller seriefabrikata. Men for den udenforstående, der søger at skaffe sig indblik i bestemte folks - individuelle eller kollektive - livsforståelse, giver de en særlig åbning.⁴ De markerer livets *egne* bestræbelser på at gøre helheden nærværende, eller de er mærker efter sådanne

³ Marx/Engels: "Werke" III,24 (Berlin 1962-68).

⁴ Imidlertid er livets udtryk ikke noget til forskel fra livet selv. Det egentlige udtryk for livet er jo det *levende* udtryk og således foranderligt, strømmende, flygtigt. Derfor, skal jeg nå til indsigt i bestemte folks (eller for den sags skyld min egen) livsforståelse, må jeg gå derhen, hvor livet og livsforståelsen *fixerer* sine udtryk. Groft taget er der to muligheder: (a) Jeg kan opsøge livet der, hvor det antager former, *livsformer*. En form er noget fast, og området for livsformerne er på en måde lige så omfattende som området for livet. Som socialt og sprogligt væsen gør et menneske nemlig aldrig noget, der ikke lader sig indordne og karakterisere - om end ingenlunde udtømmende karakterisere - ved sin form. Når som helst vi besvarer spørgsmål som: "Hvad gør hun?", "Hvad gør han?", "Hvad gør de?", da henfører vi menneskelig virksomhed til en form. Der er bare det ved det, at livsformerne kun er tilgængelige for anskuelse, når de faktisk, praktiseres. (b) En både vedvarende og vedvarende tilgængelig kilde til indsigt i folks livsforståelse finder jeg dér, hvor livet og livsforståelsen ved sine udtryk til lige sætter sig *spor*. Det drejer sig typisk om det, de pågældende *frembringer*; redskaber, afgrøder, klæder, huse, billeder, tekster, ting i videste forstand. Marx fortsætter det citerede sted (se ovenfor): "Det, som de [individerne] er, falder altså sammen med deres produktion, både med *hvad* de producerer og med *hvorledes* de producerer." Også den formulering kan vi overtage, hvis vi tillægger ordet 'producere' hos Marx en lige så omfattende betydning som ordet 'frembringe' i vor egen tekst.

bestræbelser. De vil ikke løfte livet ud af dagligdagen. Snarere forsamlers de i det nære en række træk ved livet, der *angår* det nære, men rækker *ud over* det nære. De har karakter af *symbol* i dette ords oprindelige betydning - "symballō" (græsk): kaster sammen, støder mod hinanden, løber sammen. Offerritualet kan f.eks. udtrykke vor forståelse af til enhver tid at være udleveret kræfter, vi ikke kender til bunds og ikke kontrollerer. Fortællingen kan f.eks. udtrykke en forståelse for noget, vi altid bør indrette os på. Kunstværket kan f.eks. udtrykke en forståelse, en tolkning af en sandhed. Og således videre.

9. Anskuelsen af livet.

For ca. 2.500 år siden levede de første filosoffer, og det er selvfølgelig temmelig vigtigt filosofihistorisk set. Filosofiens fødsel er imidlertid også kulturhistorisk bemærkelsesværdig, endda på to måder: For det første kommer filosofierne, det filosofiske værk, filosofien notorisk til at spille en enorm rolle for udformningen og udviklingen af den europæiske kultur, fra den gang og frem til i dag. For det andet - og det er nok så vigtigt i vor sammenhæng - er filosofiens fødsel selv et udtryk for en historisk *vending* af endnu mere dybtgribende karakter, en vending i både filosofers og ikke-filosofers liv, en vending i mange andre livsformer end akkurat den filosofiske. Med denne vending er vi holdt op med "bare" at leve livet og "bare" forstå det i en levet forståelse: vi er til lige begyndt at *betragte* eller *anskue* det. Vendingen *ytrer* sig nok tydeligst hos filosofierne og senere tiders så kaldte intellektuelle, for så vidt de direkte søger at gøre rede for tilværelsen, beskrive den i ord, formulere teorier om den. Derfor kan vi kalde den "den filosofiske vending". Men den *gælder* for os alle, for hele kulturen?⁵

Det er livet selv, tilværelsen som helhed, vi forsøger at betragte eller anskue. Meget *gerne* for livets skyld. Den filosofiske vending betyder nemlig - også - at vi ikke længer "bare" lever livet, men til lige *fører* det. Livsførelsens problem: "Hvordan skal jeg leve mit liv?" er på det nøjeste et udtryk for, at livet som helhed er gjort til genstand for betragtninger.

Imidlertid kan man ikke anskue eller betragte noget uden at stille sig uden for det. Du kan ikke anskue huset som helhed uden at gå uden for huset. Du kan ikke på en gang betragte en aktivitet og tage del i den. Du kan ikke *være* noget - og samtidig *overvære* det.

Det samme gælder også livet. Hvis du vil anskue livet, må du i en forstand trække dig tilbage fra livet. Hvis du vil skaffe dig et overblik over livet som *helhed*, må du for så vidt undlade at tage *del* i det.

Nu kan du selvfølgelig ikke placere dig uden for tilværelsen, som du går ud af et hus eller trækker dig ud af en fodboldkamp. At overvære tilværelsen er immervæk stadig at være til. Men momentant kan du leve livet på den *måde*, at du anskuer livet, som det *ellers* er. Som sådan *gør* du noget ved livet: du *anskueliggør* det.

At anskueliggøre livet som helhed er at rekonstruere helheden: Det, som ellers er noget du tager del i, rekonstrueres som genstand for betragtninger. Men for at være sande må betragtningerne være betragtninger over en helhed. Anskueliggørelsen må altså være ordnende, systematisk.

Anskueliggørelsen af livet bringer livet *til syne*. Det, du ser, når du anskuer livet, er et *livssyn*. Der er mange mulige livssyn, for så vidt anskueliggørelsen udspringer af mangfoldige konkrete livserfaringer og angår det mangfoldige konkrete liv, og for så vidt mange-foldet lader sig ordne og systematisere på mangfoldige måder. Alle kan de have noget sandt ved sig, om end ikke nødvendigvis bare noget sandt og aldrig den fulde sandhed. Et livssyn er et *perspektiv* på tilværelsen som helhed: noget er nært, noget er i baggrunden, noget kan falde helt uden for horisonten.

⁵ Hvis jeg udforsker min egen livsforståelse, er jeg også for udenforstående at regne.

10. Livssyn, menneskesyn, verdensanskuelse.

Den filosofiske vending betyder, at anskueliggørelsen af tilværelsen bliver en mulighed - en mulighed, som op gennem vor historie er blevet udprøvet på mangfoldig vis. Og forskellige folk når frem til forskellige livssyn.

Ethvert livssyn er også et *menneskesyn*, for så vidt den tilværelse, som anskues, bare kendes af os mennesker som en menneskelig tilværelse. Et syn på livet som helhed, dets vilkår og muligheder, er uden videre et syn på, hvad det vil sige at være menneske. Men ethvert menneskesyn er også et livssyn, for så vidt det genkender mennesket med hensyn til dets eksistens.

Ethvert livssyn, enhver livsanskuelse er også en *verdensanskuelse*, for så vidt det at være til er at være i en verden. Et syn på livet, dets vilkår og muligheder, er uden videre et syn på verden. Men enhver verdensanskuelse er også - rummer eller medfører i det mindste - en livsanskuelse. Vi kan ganske vist godt høre tale om f.eks. et moderne naturvidenskabeligt *verdensbillede*, som i første omgang har umådeligt lidt at sige om - og til - menneskelivet. Det drejer sig om atomare, astronomiske eller biologiske strukturer. Mennesket og menneskelivet slipper kun til i reduceret form. Men hvis et sådant verdensbillede ophøjes til verdensanskuelse, dvs. til deri dybest tilgængelige sandhed om verden som helhed, så er der netop involveret et - livssyn og et menneskesyn: et syn på mennesket, der lader dette tilbage med sit liv som fundamentalt *fremmed* i verden.

11. Livssyn og livsforståelse

(a) En *livsforståelse* "har" du til enhver tid, i enhver livssituation. Du har den for så vidt du er til - du snarere *er* den end *har* den.

Det er ikke sikkert eller blot sandsynligt, du kan gøre rede for din livsforståelse, formulere den. Det er vel ikke engang nogen gevinst - for livsforståelsen - at den bliver formuleret. Det er ikke engang sikkert livsforståelsen *kan* formuleres til grunden. Og dét er helt sikkert ikke en defekt ved livsforståelsen. Måske ved du overhovedet ikke af en livsforståelse. Den hører umiddelbart med til dit liv, er *i* dit liv.

Det er heller ikke sikkert, du kan gøre rede for dit *livssyn*. Men i princippet må et livssyn *kunne* formuleres, for så vidt det til enhver tid er noget *uden for* dit liv, noget *til forskel fra* det. Og formuleringen af livssynet kan tjene livssynet ved at gøre synet *klarere*.⁶

For så vidt du har et livssyn, har du det vel til enhver tid. Men det har ikke nødvendigvis nogen betydning til enhver tid, det sætter sig ikke nødvendigvis igennem i enhver livssituation. Det afhænger af situationen. Det afhænger af, hvad anskueliggørelsen i første række giver dig blik for. Og det afhænger af alvor, redelighed, evt. konsekvens.⁷

(b) *Livsforståelsen er umiddelbar*. Den er en levet forståelse (se ovenfor, p. 3ff.). Livsforståelsen er en forståelse, du netop udfolder, for så vidt du er til. *Livssynet* derimod er *middelbart*. Livssynet er noget, du har at leve i forhold til, i overensstemmelse med, noget at *leve op til*. Livssynet angår livet som *livsførelse*.

(c) Livsforståelsen går *forud for* livssynet. Du har en livsforståelse, *før* du udvikler et livssyn - hvis du overhovedet udvikler et livssyn. Livsforståelsen er en levet forståelse, den er givet med det at være til. Livssynet etableres først, idet du lever på en bestemt mådes lever livet i anskueliggørelse af livet.

Livsforståelsen er også *dybere* end livssynet. Du kan ikke anskue noget, du ikke allerede har blik for. Og du kan ikke have blik for noget uden at tolke det. Tolkningen af livet er en forudsætning for

⁶ Den filosofiske vending giver os alle blik for redegørelsen, beskrivelsen, teorien om livet. Det er vel derfor, vi finder den tydeligst ytret hos netop filosoffer/intellektuelle.

⁷ Men det går klart nok an at være få af ord og begrænset i evnen til at ordlægge sig - om livssyn - og samtidig føre sit liv redeligt og konsekvent i overensstemmelse med et livssyn.

anskuelser af livet, og den hører livsforståelsen til. Livssynet må altså bygge på livsforståelsen, for så vidt det skal have noget sandt ved sig.

(d) Livsforståelsen er en nødvendig forståelse. Den er givet med tilstedeværelsen *i* den konkrete livssituation, som en tolkning *af* den konkrete livssituation. Idet du betragter livet, har du samtidig trukket dig tilbage fra livet, For en stund består din konkrete livssituation *i*, at du betragter livet, som det *ellers* er. For en stund *forkortes* det *nødvendige* ved din forståelse af at være til: det omfatter ikke mere end det, som hører med til at være en betragter. Og dermed bliver det *muligt*, at du i livssynet ser bort fra vigtige træk ved livet - og ser fejl.

Anskueliggørelsen af livet udspringer ganske vist af den konkrete livssituation, du i forvejen befinder dig *i*, og den angår ganske vist konkrete livsproblemer. Men det er alligevel ikke sikkert, at alt det, der angår dit liv som helhed, også får lov at *anfægte* dit livssyn. Det er et spørgsmål om åbenhed og redelighed. I værste fald bliver livssynet disharmonisk i forhold til livsforståelsen. Det er værst for livssynet - og for det liv, der forsøger at leve op til livssynet.

Disharmonien imellem livsforståelse og livssyn overvindes ikke ved ganske at forglemme eller fortrænge livssynet. Dét giver i grunden blot en ny forfalskning. Har du først indladt dig med anskueliggørelsen af livet, indladt dig med livssynet - og det kommer nok ingen i vor kultur helt uden om at gøre - er der ingen vej tilbage og kun én vej frem: stadig at *arbejde* med livssynet, stadig at lade sig *anfægte* af livserfaringerne. For så vidt udviklingen af et personligt livssyn overhovedet kan høre opdragelse og dannelse til, består pædagogens opgave i at berede grunden for dette arbejde, at berede åbningen for denne anfægtelse.

Tromsø, januar 1983

Carl Erik Kühl